

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Розглянуто сутність реалізації фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств. Висвітлено різнобічні підходи до фінансового оздоровлення підприємства, а також інструменти антикризового фінансового управління у рамках цих підходів. Визначено необхідність застосування процедури санації підприємства в умовах

© А. Р. Журавська

фінансової кризи та проаналізовано основні санаційні заходи. Досліджено класичну модель санації підприємств. Вивчено існуючі підходи до визначення сутності фінансового оздоровлення. Проаналізовано дискусійні питання та можливість застосування фінансового оздоровлення у сільськогосподарських підприємствах. Запропоновано алгоритм запровадження механізму фінансового оздоровлення підприємства.

Ключові слова: фінансове оздоровлення, криза, банкрутство, боржник, сільськогосподарські підприємства, стратегія, механізм управління фінансовим оздоровленням підприємств.

Постановка проблеми

За умов фінансової та політичної нестабільності робота підприємств нерідко супроводжується різноманітними кризовими ситуаціями, наслідком чого може стати фінансова неспроможність або банкрутство і, як результат, втрата робочих місць й підвищення соціальної напруги у суспільстві.

Наразі одним з найважливіших питань в українській економіці є банкрутство вітчизняних сільськогосподарських підприємств, оскільки банкрутство окремого суб'єкта господарювання має істотні негативні результати як для підприємства, так і для галузі й економіки країни в цілому. Неплатоспроможність окремих українських суб'єктів господарювання обумовлює необхідність розробки заходів щодо запобігання кризових ситуацій та заходів, що спрямовані на підвищення платоспроможності сільськогосподарського підприємства і стабілізацію його фінансового стану. Дані положення викликають науковий інтерес і обумовлюють вибір напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Особливої уваги заслуговують підходи до механізму оздоровлення підприємств, досліджені науковцями О. О. Терещенком, В. І. Грачовою, І. А. Бланком, С. Л. Благодетелевою-Вовком та ін. У науці та практиці аграрного виробництва лишаються недостатньо обґрунтованими низка питань, що пов'язані із тлумаченням сутності оздоровлення підприємства, виділенням його форм й видів, визначення його змісту, економічної ефективності та доцільності оздоровлення підприємства.

Мета, об'єкт та методика дослідження

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів визначення суті та формування санаційного потенціалу підприємств, що дасть змогу в подальшому використовувати його як інструмент в організаційно-економічному механізмі управління оздоровленням підприємства.

Об'єктом дослідження виступає процес фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств. Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та практичних аспектів формування оздоровлення сільськогосподарських підприємств. У процесі написання статті були використані такі методи дослідження економічних явищ і процесів: наукової

абстракції (теоретичні узагальнення найбільш суттєвих підходів до фінансового оздоровлення), графічний (схематична візуалізація алгоритму здійснення фінансового оздоровлення підприємств). Теоретичною та методичною основою дослідження є положення сучасних економічних й фінансових теорій у сфері фінансового оздоровлення підприємств.

Результати досліджень

Більшість науковців і практиків розглядають оздоровлення як комплекс послідовних, взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного і соціального характеру, спрямований на виведення суб'єкта господарювання з кризи і відновлення або досягнення його прибутковості та конкурентоспроможності у довгостроковому періоді [10].

Санація (оздоровлення) підприємства – це один з інструментів антикризового управління підприємства. Термін «санація» походить від латинського «sanare» і перекладається як оздоровлення або видужання [3]. Економічний словник тлумачить це поняття як систему заходів, що здійснюється для запобігання банкрутства промислових, торгових, банківських монополій. Санація може відбуватися шляхом об'єднання підприємства, яке знаходиться на межі банкрутства зі сильнішою компанією; за допомогою випуску нових акцій чи облігацій для мобілізації грошового капіталу; зростання банківських кредитів і надання урядових субсидій; трансформації короткострокової заборгованості в довгострокову; повної або часткової купівлі державою акцій підприємства, що перебуває на межі банкрутства [8].

Однак, подібне трактування цілей санації та механізму її проведення, список санаційних заходів є не зовсім точно окресленим, адже запобігання банкрутству ще не означає оздоровлення та абсолютний вихід підприємства з фінансової кризи, а згадані заходи не є повними і не визначають принципових методологічних підходів до вибору тих чи інших форм санації.

Окремі з вітчизняних авторів (зокрема І. А. Бланк) із санацією пов'язують тільки заходи стосовно залучення зовнішньої фінансової підтримки, що спрямовані на запобігання оголошенню підприємства-боржника банкрутом і його ліквідації [2]. З цим твердженням важко погодитися, адже невід'ємний складовий елемент процесу оздоровлення будь-якого підприємства – це мобілізація внутрішніх фінансових резервів.

Відомий спеціаліст у галузі банкрутства М. І. Тітов у монографії, що присвячена матеріально-правовим та процесуальним аспектам банкрутства, радить таке формулювання поняття санації: санація – це оздоровлення неспроможного боржника, надання йому з боку власника майна, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб (у тому числі зарубіжних) фінансової допомоги, спрямованої на підтримку діяльності боржника і запобігання його банкрутству [12].

Інше визначення наводить О. О. Терещенко: “Санація підприємства – заходи фінансово-економічного характеру, які відбивають фінансові відносини, що виникають у процесі мобілізації, та використання внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел оздоровлення підприємства.” [11].

Г. О. Крамаренко і О. Є. Чорна стверджують, що термін “санация” означає систему заходів, проведених для поліпшення фінансового стану підприємства, з метою запобігання їх банкрутства та підвищення конкурентоспроможності, особливо в періоди економічних криз” [6, с. 446–465].

В. П. Ельсуков, В. С. Каменков, Б. І. Конанов дають коротке визначення санації як “процедури, що передбачає заходи щодо фінансового оздоровлення боржника, тобто відновлення платоспроможності” [7, с.122–126].

У Законі України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” наводиться формулювання поняття санації: “Система заходів, передбачених процедурою провадження справи про банкрутство з метою запобігання ліквідації боржника і спрямованих на оздоровлення його фінансового стану, а також на задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації боргів та капіталу і(або) зміною організаційної та виробничої структури боржника” [9].

Скориставшись всім раціональним, що міститься у кожному з досліджених трактувань, можна сформулювати універсальне визначення. Найближче до цього наблизилися декілька іноземних економістів (Н. Здравомислов, М. Гелінг та Б. Бекеннберд), санацію вони характеризують як “систему фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості і конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді” [5].

Відповідно до класичної моделі санації, санація як процес фінансового оздоровлення підприємства починається з виявлення (ідентифікації) фінансової кризи [13]. Подальшою стадією санації має бути проведення причинно-наслідкового аналізу фінансової кризи. На основі поданої інформації (первинні бухгалтерські документи, фінансові плани тощо) виділяються зовнішні та внутрішні чинники кризи, вид кризи, її глибина і якість фінансового становища фірми.

У рамках аналізу санації здійснюється експертна діагностика фінансово-господарського стану сільськогосподарського підприємства, аналізуються його сильні та слабкі сторони. На підставі результатів причинно-наслідкового аналізу, згідно з класичною моделлю санації, робиться висновок про санаційну спроможність підприємства, доцільність чи недоцільність санації відповідної господарської одиниці. Якщо виробничий потенціал підприємства зруйновано, ринки збуту продукції втрачено, структура балансу незадовільна, то приймається рішення про консервацію та ліквідацію сільськогосподарського підприємства. В іншому випадку, процедура санації означатиме лише відстрочку в часі ліквідації підприємства та принесе додаткові збитки для власників й кредиторів.

У разі прийняття рішення на користь санації слід здійснити невідкладні заходи щодо поліпшення ліквідності, платоспроможності підприємства та оптимізації структури капіталу в бік зменшення питомої ваги кредиторської заборгованості, тобто реалізації так званої першочергової (Stach) програми. Цією програмою можуть бути передбачені такі санаційні заходи: лізинг замість

купівлі, зворотний лізинг, факторинг, заморожування інвестицій, збільшення власного капіталу, пролонгація заборгованості, розпродаж продукції за зниженими цінами та інші.

Окремим аналітичним блоком у класичній моделі є формування стратегічних цілей і тактики проведення санації. При визначенні цілей санації слід враховувати, що кожне підприємство має обмежені ресурси й можливості збуту продукції та повинне здійснювати свою діяльність у рамках правового законодавства держави, в якій воно розташоване. Цілі мають бути реальними та піддаватися кількісному й якісному вимірюванню. Головною стратегічною метою санації є відновлення ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства в довгостроковому періоді. Для досягнення цієї мети слід узгодити тактичні цілі: асортимент сільськогосподарської продукції та її споживачів, основні вартісні цільові показники (виручка, прибуток, ліквідність тощо), соціальні цілі.

Лише за умови досягнення консенсусу щодо тактичних цілей між сторонами, відповідальними за прийняття рішень, можна досягти головної стратегічної мети санації. Стратегія являє собою узагальнену модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів компанії. Конкретні оперативні заходи в санаційній стратегії не відображаються. Кінцева мета санаційної стратегії полягає в досягненні довгострокових конкурентних переваг, які б забезпечили сільськогосподарському підприємству високу рентабельність. Суть стратегії полягає у виборі найкращих варіантів розвитку підприємства та оптимізації політики капіталовкладень.

Згідно з обраною стратегією розробляється програма санації, яка являє собою послідовний перелік основних етапів та заходів, що передбачається здійснювати у ході фінансового оздоровлення підприємства. Конкретизація програмних заходів здійснюється у плані санації. Програма формується на підставі комплексного вивчення причин фінансової кризи, аналізу внутрішніх резервів, висновків про можливості залучення стороннього капіталу та стратегічних завдань санації.

У своїх працях О. О. Терещенко виокремлює чотири види стратегії оздоровлення підприємств: наступальна, стратегія делегування повноважень, стратегія компромісу, захисна. Так, С. Л. Благодетелева-Вовк [1] зауважує, що наступальна стратегія широко застосовується на Заході, особливо у США. Стратегія делегування характерна для протекційно налаштованих до власного бізнесу країн, зокрема Євросоюзу, Японії, Китаю. Стратегія компромісу й консенсусу ґрунтується на східній філософії та світогляді. Найбільш характерною для практики вітчизняних підприємств є стратегія захисту [10].

Однак, в умовах кризи вітчизняних сільськогосподарських підприємств, на нашу думку, більш ефективно створювати і використовувати ту стратегію оздоровлення підприємства, яку за допомогою стратегічного управління можна конкретизувати у санаційній концепції, яка, у свою чергу, є основою для розроблення програми та плану санації, тобто ту систему спрогнозованих,

взаємопов'язаних заходів, що спрямовані на вихід підприємства з кризи. Такий підхід повинен формуватися на основі комплексного вивчення причин фінансової кризи, аналізу внутрішніх резервів, висновків про можливості залучення стороннього капіталу та обґрунтованих стратегічних завдань санації.

Наступним елементом класичної моделі санації є її проект, який розробляється на базі санаційної програми і містить техніко-економічне обґрунтування санації, розрахунок обсягів фінансових ресурсів, необхідних для досягнення стратегічних цілей, конкретні графіки та методи мобілізації фінансового капіталу, строки освоєння інвестицій та їх окупності, оцінку ефективності санаційних заходів, а також прогнозовані результати виконання проекту.

Важливим компонентом санаційного процесу є координація та контроль за якістю реалізації запланованих заходів. Менеджмент підприємств має своєчасно виявляти та використовувати нові санаційні резерви, а також приймати об'єктивні кваліфіковані рішення для подолання можливих перешкод при здійсненні оздоровчих заходів [10].

Особливе місце у процесі санації сільськогосподарських підприємств посідають заходи фінансово-економічного характеру, які відбивають фінансові відносини, що виникають у процесі мобілізації, та використання внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел оздоровлення підприємств. Джерелами фінансування санації можуть бути кошти, залучені на умовах позики власності; поворотній або безповоротній основі. Метою фінансової санації є покриття поточних збитків та усунення причин їх виникнення, поновлення або збереження ліквідності й платоспроможності сільськогосподарських підприємств, скорочення всіх видів заборгованості, поліпшення структури оборотного капіталу та формування фондів фінансових ресурсів, необхідних для проведення санаційних заходів виробничо-технічного характеру.

Санаційні заходи організаційно-правового характеру спрямовані на вдосконалення організаційної структури сільськогосподарського підприємства, підвищення якості менеджменту, звільнення підприємства від непродуктивних виробничих структур, поліпшення виробничих стосунків між членами трудового колективу тощо. У цьому контексті розрізняють два види санації: а) зі збереженням існуючого юридичного статусу підприємства-боржника б) зі зміною організаційно-правової форми та юридичного статусу санованого підприємства (реорганізація).

Виробничо-технічні санаційні заходи пов'язані, насамперед, з модернізацією та оновленням виробничих фондів, зменшенням простоїв та підвищенням ритмічності виробництва, скороченням технологічного часу, поліпшенням якості продукції та зниженням її собівартості, вдосконаленням асортименту продукції, що випускається, пошуком та мобілізацією санаційних резервів у сфері аграрного виробництва.

Оскільки санація підприємства пов'язана, як правило, зі скороченням зайвого персоналу, велике значення мають санаційні заходи соціального характеру. Звільнення працівників може призвести до соціальної нестабільності в регіоні.

Саме тому, слід вести помірковану політику звільнення у взаємозв'язку із реалізацією соціального плану проекту санації. Тут можуть бути передбачені такі заходи, як: створення та фінансування системи перепідготовки кадрів, пошук і пропозиція альтернативних робочих місць, додаткові виплати по безробіттю, надання звільненим працівникам позик тощо [10].

Своєрідними для фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств є: врахування пріоритетів продовольчої безпеки населення і насичення місцевих ринків сільськогосподарською продукцією; забезпечення захисту ґрунтів та недопущення порушення екологічного балансу регіону; врахування інтересів робітників сільськогосподарських підприємств й власників майнових паїв у процесах реструктуризації власності та виробництва.

У випадку кризової ситуації у конфліктних відносинах навколо фінансово неспроможного підприємства задіяні його власники, кредитори, працівники, державні органи, споживачі продукції, менеджмент. Якщо конфлікт інтересів у досудовому порядку не знаходить вирішення, то справа вирішується у судовому порядку, тобто порушується справа про банкрутство боржника. Проблема полягає в тому, щоб зберегти висококваліфікований персонал, комерційні відносини з постачальниками сировини та матеріалів тощо.

Природа досліджуваного конфлікту залежить від характеристик санаційної стратегії і плану санації (обсяг потреби в капіталі, джерела фінансування антикризових заходів, фактор ризику). Справа про банкрутство порушується найбільше з ініціативи кредиторів, вимоги яких забезпечені заставою, а також податкових органів, кредиторів, вимоги яких не забезпечені заставою. Якраз між цими групами і виникає конфлікт інтересів під час прийняття рішень щодо санації, мирової угоди чи ліквідації підприємства-боржника. Варто зазначити, що в Україні ініціаторами більшості справ про банкрутство є податкові органи. Це результат того, що в Україні кошти, отримані внаслідок ліквідації підприємств-боржників, дуже незначні. Рішення податкових органів, здебільшого, є причиною неузгодження дій щодо проведення санації [5].

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів у термін, що не перевищує терміну дії процедури розпорядження майном, має право винести ухвалу про проведення санації боржника та призначення керуючого санацією. Санація вводиться на строк не більше дванадцяти місяців, і за клопотанням комітету кредиторів чи керуючого санацією або інвесторів цей строк може бути продовжено ще до шести місяців чи скорочено.

Комітет кредиторів приймає рішення про погодження кандидатури керуючого санацією, вибір інвестора, схвалення плану санації боржника. Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією зобов'язаний подати комітету кредиторів для схвалення план санації боржника. Комітет кредиторів може прийняти одне з таких рішень: схвалити план санації та подати його на затвердження господарського суду; відхилити план санації і звернутися до господарського суду з клопотанням про визнання

боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; відхилити план санації, звернутися до господарського суду з клопотанням про звільнення керуючого санацією від виконання ним обов'язків та про призначення нового керуючого санацією.

Схвалений комітетом кредиторів план санації та протокол засідання комітету кредиторів подаються керуючим санацією в господарський суд на затвердження не пізніше п'яти днів з дня проведення засідання комітету кредиторів. Господарський суд затверджує план санації боржника, про що виноситься ухвала. Якщо протягом шести місяців з дня винесення ухвали про санацію в господарський суд не буде подано плану санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Санація сільськогосподарського підприємства вводиться на термін до завершення належного періоду сільськогосподарських робіт з врахуванням часу, що необхідний для реалізації вирощеної (виробленої, виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції. Вказаний термін не може перевищувати п'ятнадцяти місяців. Якщо протягом терміну санації погіршилося фінансове становище сільськогосподарського підприємства у зв'язку із стихійним лихом та іншими несприятливими умовами, термін санації може бути продовжений на один рік.

Модель фінансового оздоровлення підприємства-боржника передбачає послідовне виконання дій. У зв'язку з цим, важливе практичне значення має використання алгоритму фінансового оздоровлення суб'єкта оздоровлення (рис. 1).

Разом з тим, формування програми здійснення процедур санації виключає необхідність конкретизації показників діагностики стану стратегічних моделей і прийомів оздоровлення внутрішнього середовища підприємства на основі управління: якістю і асортиментом; витратами; доходами; інвестиціями – з урахуванням специфіки галузі. Ці складники внутрішнього середовища у процесі безперервного їх аналізу формують постійний контроль параметрів функціонування підприємства, з метою вироблення дієвого алгоритму проведення процедур санації, спрямованих на оздоровлення діяльності суб'єкта господарювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Одним із засобів подолання фінансової кризи сільськогосподарських підприємств та запобігання банкрутству є фінансове оздоровлення, що забезпечується шляхом реалізації системи заходів фінансово-економічного,

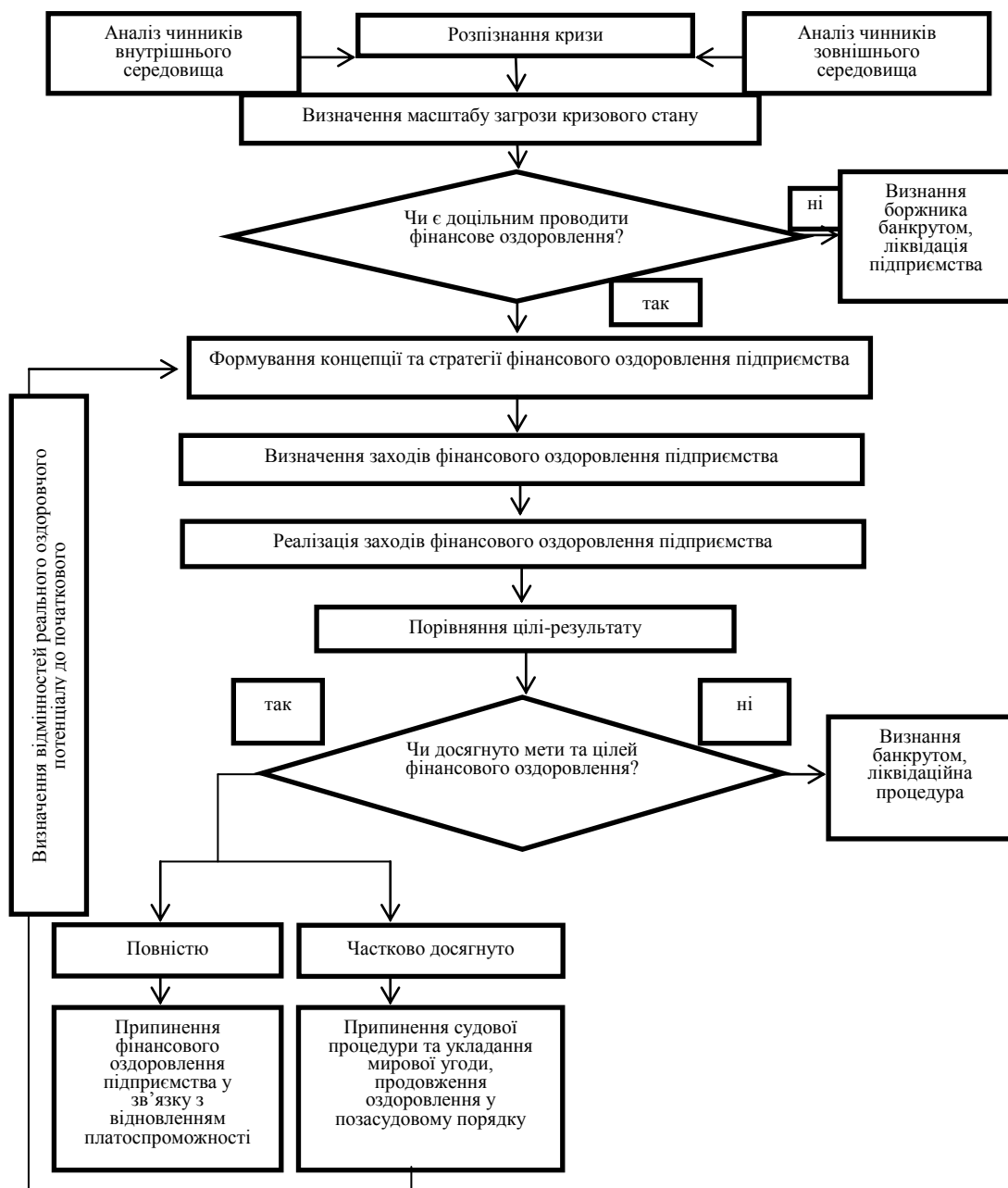

Рис. 1. Алгоритм розроблення та реалізації санації підприємства
Джерело: власні дослідження.

виробничо-технічного, організаційно-правового та соціального характеру. Вони спрямовані на відновлення платоспроможності, зміцнення фінансового стану та підвищення ефективності підприємства. Для фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств специфічними є такі цілі, як: врахування пріоритетів продовольчої безпеки населення і насиченість місцевих ринків продукцією сільського господарства; захист ґрунтів та недопущення порушень екологічного балансу; врегулювання інтересів робітників сільськогосподарських підприємств та власників майнових паїв у ході реструктуризації власності та виробництва.

Отже, фінансове оздоровлення підприємств може відбуватися як за ініціативою власників і менеджменту, так і кредиторів у судовому порядку. Відмінності цих двох видів фінансового оздоровлення постають під час прийняття рішення про фінансове оздоровлення, узгодження його форм та методів, розроблення плану, формування джерел фінансування, змін у структурі власності, а ще залежно від часу здійснення, тривалості санаційних заходів, ступеня налагодженості системи управління, кредиторів та ін.

Управління фінансовим оздоровленням здійснюється, з однієї сторони, як своєрідна діяльність менеджера, з іншої – як економічна система методів, принципів, моделей та заходів впливу на діяльність сільськогосподарського підприємства. Якщо фінансове оздоровлення проводиться за ініціативи менеджерів та власників підприємства, то управління здійснює керівник підприємства або антикризовий менеджер, а під час провадження справи про банкрутство – арбітражний керуючий. Наразі першочерговою є потреба в активізації процесів фінансового оздоровлення з ініціативи власників, а також менеджменту підприємств, адже в подібних випадках забезпечується більш висока ефективність оздоровлення підприємства.

Подальшого розвитку вимагають дослідження, спрямовані на пошук показників результативності використання інноваційних програм, еквівалентних сучасним умовам формування конкурентного внутрішнього і зовнішнього середовища, їх взаємозв'язки з іншими показниками ефективності діяльності підприємства.

Література

1. Благодетелева-Вовк С. Л. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посібник / С. Л. Благодетелева-Вовк – К.: Ніка-Центр, 2006. – 248 с.
2. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: учебный курс. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 528 с.
3. Грачов В. І. Управління фінансовою санацією: навч. посібн. / В. І. Грачов, І. П. Косарева, В. В. Прохорова, Т. Б. Кузенко. – Х.: ВД “ІНЖЕК”, 2004. – 208 с.
4. Захарін С. В. Стимулювання інноваційної діяльності корпоративного сектора / С. В. Захарін // Фінанси України. – № 7. – 2006. – С. 101–107.

5. Карпунь І. Н. Антикризові заходи на підприємстві: управління, стратегія, цілі та завдання [монографія] / І. Н. Карпунь. – Львів : “Магнолія-2006”, 2008. – 440 с.

6. Крамаренко Г. О. Фінансовий менеджмент [підручник] / Г. О. Крамаренко, О. С. Чорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 446–465.

7. Мозенко О. В. Механізм управління процесом санації підприємств-банкрутів / О. В. Мозенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6. – с. 122–126.

8. Молдованов М. І. Енциклопедичний словник бізнесмена: менеджмент, маркетинг, інформатика / за ред. М. І. Молдованова. – К.: Техніка, 1993.

9. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України № 2343-ХІІ від 14.05.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.

10. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібн. / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, – 2008. – 412 с.

11. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві [Монографія] / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 268 с.

12. Тітов М. І. Банкрутство: матеріально-правові та процесуальні аспекти / М. І. Тітов. – Х.: Консул, 1997.

13. N. Zdrawomyslow, C. Spies, M. Gellink: Sanierung in Krisenzeiten // Der Betriebswirtschaft. – 2004. – № 2. – S. 25.
